

Ἄφ' οὗτος ὁ Φωκυλίδης διεκήρυξε
 «πολλὰ μέσοισιν ἄριστα· μέσος θέλω
 ἐν πόλει εἶναι»¹,

ἡ ἀρετὴ ἐνεφανίσθη ὡς «μέσον τι ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως»². Προτοῦ
 ὅμως τὸ πολίτευμα στηριχθῆ ἐπὶ τοῦ δήμου, τὸ κοινωνικὸν ἰδεῶδες συν-
 ἴστατο εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐνὸς ἐπὶ τῶν πολλῶν, ὅπως παρουσιάζεται
 εἰς τὴν ὁμηρικὴν παραίνεσιν: «Αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι
 ἄλλων»³. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῶν εὐπατριδῶν τῆς Ἰωνίας ἡ ἀρετὴ ἔχει
 πολεμικὸν ἢ ἀθλητικὸν χαρακτήρα⁴. Ἀργότερον εἰς τὴν Βοιωτίαν, ὅποτε
 ὁ πόλεμος ἔχασε διὰ τῆς ἐξισορροπήσεως τῶν δυνάμεων τὴν ζωτικὴν του
 σημασίαν καὶ οἱ γαιοκτῆμονες ἢ ὅσοι ἐπεχείρησαν νὰ σφετερισθοῦν τοὺς
 ἀγροὺς διὰ τῆς δολοπλοκίας, δὲν θέλουν νὰ ἐργάζωνται χάριν τῆς ἀπο-
 λαυφῆς τοῦ ξένου κόπου, ἡ ἀρετὴ ἀποβάλλει τὴν ἀριστοκρατικὴν καὶ τὴν
 ἀγωνιστικὴν τῆς ἐννοίαν διὰ νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἀποκορύφωσιν τοῦ ἐρ-
 γατικοῦ καὶ δικαίου βίου*. Ἐντὸς τοῦ ἄστεος ἐν συνεχείᾳ διὰ τῆς ἐπικρα-
 τήσεως τῶν «μέσων»⁵ πολιτῶν ἀνέπτυξε τὴν καθαρῶς ἠθικὴν τῆς διάστα-
 σιν, ὅπως τὴν καθιέρωσεν ἡ πληθυντικὴ ἐξουσία. Μετὰ τὴν πολιτικὴν
 ὅμως καταστροφὴν τοῦ νόμου, ὁ ὁποῖος εἶχε κατοχυρώσει τὴν κεντρο-
 μόλον θέλησιν τῶν περισσοτέρων, ἡ ἀρετὴ καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέ-
 λους νὰ λαμπρύνῃ τὴν ἀνατρεπομένην κυριαρχίαν τῆς μεσαίας τάξεως, τῆς
 γενικῆς ἀξιώσεως ἀντὶ τῶν ἀκραίων ἐξαιρέσεων, εἰς τὸν ἰδιωτικὸν
 βίον. Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ἀποκτᾷ ψυχολογικὴν ἐννοίαν, διὰ νὰ το-
 νίσῃ τὴν ἰσχὺν τοῦ χαρακτήρος, ὁ ὁποῖος ἦτο δυνατόν νὰ χειραγωγηθῆ
 διὰ τῆς λογικῆς καὶ τοῦ ἐθισμού πρὸς τὴν ἀπαιτουμένην πολιτικὴν κατεύ-
 θυνσιν «περὶ μέσ' ἅττα καὶ μεσότητά τινα»⁶.

9. Προδίδει φιλαυτίαν ἢ σύγκλισις τῶν ἐναντίων τάσεων τῆς ψυχῆς;

Ἡ ἀντίληψις τῆς ἀρετῆς ὡς μεσότητος δύο ἀντιρρόπων ψυχικῶν
 κλίσεων ἔμεινε μοναδικὴ κατὰ τὴν μεταγενεστέραν Ἀρχαιότητα, διότι

1. Ἀπόσπ. 12 (Diehl), Ἀριστοτέλους: Πολ. Δ' 11 (p. 1295 33/34).

2. Ἡθ. Νικ. Β' 5 (p. 1106 a 28/29).

3. Ὀμήρου Λ' 784.

4. Ἴδε W. Jaeger: Paideia, Berlin — Leipzig I τόμ. 1934, σ. 27.

* «Τῆς δ' ἀρετῆς ἰδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν
 ἀθάνατοι· μακρὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἴμος ἐς αὐτὴν
 καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον· ἐπεὶ δ' εἰς ἄκρον ἵκηται
 ῥηιδίη δὴ ἔπειτα πέλει, χαλεπὴ περ ἑοῦσα».

(Ἡσιόδου: Ἔργων καὶ ἡμερῶν 289 — 92).

5. Πολ. Δ' 3 (p. 1289 b 31, 11 (p. 1295 b 3, 1296 a 19), Ζ' 4 (p. 1319 b 13/14),
 Ἡθ. Νικ. Δ' 8 (p. 1124 b 20).

6. » Ἐθδ. Β' 2 (p. 1220 b 34/35).

οὐσιαστικῶς ἀπεδοκίμαζε τὴν ἀσκητικὴν ἀνάγκην εἰς μίαν ἐποχὴν πολιτικῆς συγχύσεως καὶ ἀγριότητος. Ἐὰν ὁ Ἀριστοτέλης κατέκρινε τὴν ἀπάθειαν, ἡ ὁποία προέβαλλεν ὡς μόνη ἀμυντικὴ στάσις ἐναντι τῆς ἐπιθετικότητος τοῦ κόσμου, ἐπέτρεπεν εἰς τὴν ἀτομικὴν καὶ τὴν κρατικὴν αὐθαιρεσίαν νὰ ταλαιπωρῆ ψυχικῶς τὸν δοκιμαζόμενον ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἔχε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ διατηρῆ χάριν τοῦ ἠθους τὴν κοινωνικὴν του εὐαισθησίαν. Εἰς τὴν ἀνάσχεσιν ὅμως ἐνὸς ἱστορικοῦ ρεύματος, τὸ ὁποῖον τελικῶς ἐδίχασε τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον καὶ παρουσίασεν ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς τὴν ἀπονέκρωσιν τῶν ἀναγκῶν τῆς, ἐγκείται ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἀξία τῆς ἀριστοτελείου Ἠθικῆς.

Βεβαίως ὁ συγγραφεὺς τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» δὲν ἐπέμεινε πάντοτε εἰς τὴν μεσότητά προκειμένου νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ἀρετὴν, διότι ὁ διανοητικὸς ἰδίως βίος, ἡ θεωρητικὴ κίνησις τοῦ πνεύματος, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περιορισθῇ διὰ τοῦ μέτρου εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας. Καὶ ἂν ὅμως ὑποτεθῆ, ὅτι «ἡ διδασκαλία τοῦ μέσου προωρίζετο νὰ ἐφαρμοσθῆ μόνον ἐπὶ τῶν πρακτικῶν ἀρετῶν»¹, δυσκόλως θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν ἐννοίαν τῆς δικαιοσύνης, ἡ ὁποία δὲν ὀρίζεται ὡς συνδυασμὸς ἢ ἔστω ταυτόχρονος ἀποφυγῆ τῆς ἐνεργητικῆς καὶ τῆς παθητικῆς ἀδικίας. Ἐὰν δηλαδὴ ἀποκλείῃ τὴν διάθεσιν τῆς παραβιάσεως τοῦ δικαίου ὡς πρὸς τὸν ὑποκειμενικόν της παράγοντα, διὰ τὸν ὁποῖον ἰσχύει ὡς ἀρετὴ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὸν ἐξασφαλίσῃ ἐναντι τῆς ἀντικοινωνικῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἄλλων. Ἐφ' ὅσον ἐπίσης προϋποθέτει τὴν σύγκλισιν τῶν ἀντιθέτων διαθέσεων ὡς ἀποκορύφωσις τῶν ἄλλων ἀρετῶν, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν νὰ καταργηθῇ διὰ τῆς ὑπερβολῆς «διὰ τὸ μέσον εἶναι πῶς ἄκρον»². Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι δὲν ἰσχύει μεταξὺ τῶν ἠθικῶς ἀρνητικῶν ἢ θετικῶν ἐνεργειῶν ὡς ἀξιολογικὸν κριτήριον ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἡ κατεύθυνσις πρὸς τὸ κέντρον: «Οὐ πᾶσα δ' ἐπιδέχεται πρᾶξις οὐδὲ πᾶν πάθος τὴν μεσότητά»³. Τοῦτο δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς ὅ,τι συνδέεται πρὸς τὴν κεκεντρέχειαν, ἐπὶ παραδείγματι ἐκ τῶν διαθέσεων πρὸς τὴν χαιρεκακίαν, τὴν ἀναισχυντίαν καὶ τὸν φθόνον, ἢ ἐκ τῶν πράξεων πρὸς τὴν μοιχείαν, τὴν κλοπὴν καὶ τὸν φθόνον, ἀλλ' ἐπίσης εἰς μίαν σειρὰν ἀρετῶν, ὅπως εἶναι ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀνδρεία, εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν ὁποίων «οὐκ ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις»⁴. Συμπεραίνεται λοιπόν, ὅτι ὀντολογικῶς μόνον, δηλαδὴ μόνον εἰς τὸν «ὕλικόν» της χαρακτηῖρα⁵, ἡ ἀρετὴ ὀρίζεται διὰ τῆς κοινότητος τῶν ἐναντίων, ἀξιο-

1. Ἴδε B. Russell: History of Western Philosophy, London 1962⁹, σ. 193.

2. Ἠθ. Νικ. Β' 6 (p. 1107 a 24).

3. » » Β' 6 (p. 1107 a 8/9).

4. » » Β' 6 (p. 1107 a 22/23).

5. Ἴδε N. Hartmann: Ethik, Berlin 1943⁹, σ. 441.

λογικῶς ὅμως, δηλαδή ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως, δὲν ὑπερβάλλεται, διότι ἀποτελεῖ τὴν ὑψίστην ἔκφρασιν τῆς ἀστικῆς διαγωγῆς : «Διὸ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸν τί ἦν εἶναι λέγοντα μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετή, κατὰ δὲ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὖ ἀκρότης»¹.

Ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὁ ἐνάρετος βίος ἐνεφανίσθη ὡς συνεχῆς ὑπέρβασις τῶν κεντροφύγων τάσεων καὶ κατὰ συνέπειαν ὡς ἐνεργητικὴ συμφωνία πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Δὲν ὑπῆρχε διὰ τοῦτο ἀνάγκη νὰ κατακριθοῦν οἱ ἀνήθικοι κατ' ἀναφορὰν πρὸς μίαν ἰδανικὴν ἀπαίτησιν ἢ ἐξωκοσμικὴν ἀρχήν, ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ τῶν ἀμέτρων ἐνεργειῶν τῶν διάγουν μίαν ζωὴν ἀσυνεπείας ἐναντι τῆς ὑπάρξεώς των : «Τῷ μοχθηρῷ μὲν οὖν διαφωνεῖ ἃ δεῖ πράττειν καὶ ἃ πράττει»². Ὁ ἠθικῶς ἀπαράδεκτος ἄνθρωπος διασπᾷ τὴν ἐνότητα τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἐπιδιώξεως ἐξεζητημένων σκοπῶν, χωρὶς νὰ καταβάλλῃ προσπάθειαν νὰ συνδεθῇ πρὸς ὅ,τι τὸν χαρακτηρίζει ὡς ἄνθρωπον : «Οὐ δὴ φαίνεται ὁ φαῦλος οὐδὲ πρὸς ἑαυτὸν φιλικῶς διακεῖσθαι διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν φιλητόν· εἰ δὴ τὸ οὕτως ἔχειν λίαν ἐστὶν ἄθλιον, φευκτέον τὴν μοχθηρίαν διατεταμένως καὶ πειρατέον ἐπιεικῆ εἶναι»³.

Ἐκεῖνος ἐπομένως, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ ζήσῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἠθικῶν ἀπαιτήσεων, ἀποδεικνύει διὰ τῆς ἐμπράκτου αὐτῆς συμφωνίας πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν, ὅτι ἐκτιμᾷ τὸ πρόσωπόν του, ἐφ' ὅσον τοῦ προσφέρει, ὅ,τι χρειάζεται κατὰ βάθος : «Εἰ γάρ τις ἀεὶ σπουδάζοι τὰ δίκαια πράττειν αὐτὸς μάλιστα πάντων ἢ τὰ σώφρονα ἢ ὁποιοῦν ἄξια τῶν κατὰ τὰς ἀρετὰς καὶ ὅλως ἀεὶ τὸ καλὸν ἑαυτῷ περιποιοῖτο, οὐθεὶς ἐρεῖ τοῦτον φίλαυτον ἢ ψέξει. δόξει δ' ἂν ὁ τοιοῦτος μᾶλλον εἶναι φίλαυτος· ἀπονέμει γοῦν ἑαυτῷ τὰ κάλλιστα καὶ μάλιστα ἀγαθὰ καὶ χαρίζεται ἑαυτοῦ τῷ κυριωτάτῳ καὶ πάντα τούτῳ πείθεται»⁴. Ἐπειδὴ τὸ πολυτιμότερον καὶ διακριτικὸν γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ λογικὴ, ἡ ὁποία ἐκλέγει, ὅ,τι τῆς ἀρμόζει («πᾶς γὰρ νοῦς αἰρεῖται τὸ βέλτιστον ἑαυτῷ»)⁵, συμβαίνει «φρονίμου εἶναι τὸ δύνασθαι καλῶς βουλευσασθαι περὶ τὰ αὐτῷ ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα»⁶. Κατὰ συνέπειαν ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τὴν ὑπαρξίν του : «Ὡστε τὸν μὲν ἀγαθὸν δεῖ φίλαυτον εἶναι»⁷.

Τὸ σημαντικὸν εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἠθικῆς αὐτῆς φιλαυτίας εἶναι, ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γενικὴν ἐπιδίωξιν,

1. Ἡθ. Νικ. Β' 6 (p. 1107 a 6 — 8).
2. » » Γ' 8 (p. 1169 a 15/16).
3. » » Γ' 4 (p. 1166 b 25 — 28).
4. » » Γ' 8 (p. 1168 b 25 — 31).
5. » » Γ' 8 (p. 1169 a 17).
6. » » Ζ' 5 (p. 1140 a 25 — 28).
7. » » Γ' 8 (p. 1169 a 11/12).

ἀλλὰ δημιουργεῖ ἀπεναντίας φιλικούς δεσμούς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἐφ' ὅσον ἀπαιτεῖ, ὅ,τι ἐπιβάλλεται λογικῶς, ὅ,τι δηλαδή ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν ἀνθρώπινον χαρακτήρα. Ὅσοι διὰ τοῦτο θεωροῦν ὡς κεντρικὸν ἀξίωμα τῆς Ἀριστοτελείου Ἠθικῆς τὴν δυνατότητα «να ζῆ κανεὶς φιλικῶς πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ζῆ ἐπὶ πλεον φιλικῶς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους»¹, τὴν βασίζουν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρετῆς ὡς σημείου συγκλίσεως τῶν ἐναντίων ἀξιώσεων τῆς ψυχῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς δυνατότητος συμφιλίωσης καὶ διατηρήσεως τῆς φιλίας πρὸς τοὺς ὑπολοίπους ἀνθρώπους: «Οὕτω γὰρ καὶ πρὸς ἑαυτὸν φιλικῶς ἂν ἔχοι καὶ ἑτέρῳ φίλος γένοιτο»². Ποῦ ἀκριβῶς εὐρίσκειται τὸ σημεῖον ἐπαφῆς εἰς τὴν ἐκάστοτε συγκεκριμένην περίπτωσιν, ὀρίζεται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη λογικῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων: «Βέλτιστον δὲ καὶ ἀριστον τὸ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον»³, ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖ «τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν καθ' αὐτὸν ἕκαστον μεσότητα εἶναι»⁴.

10. Περὶ τῆς «ἀρίστης ἐξεως» εἰς τὴν ἠθικὴν στάσιν

Ἐὰν τὰ ἠθικὰ πράγματα ἦσαν ἀντικειμενικῆς φύσεως, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συνταχθῇ ὀρθολογικῶς μία καθολικὴ ἐπιταγή, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ὁποῖαν νὰ πράττωνται ἀνεξαρτήτως προσώπων καὶ καταστάσεων τὰ ἐνάρετα ἔργα. Διὰ νὰ ἰσχύσῃ ἀπολύτως, ἡ προστακτικὴ αὐτὴ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ καθαρῶς λογικὸν περιεχόμενον, νὰ μὴ σχετίζεται δηλαδή πρὸς τὴν μεταβαλλομένην κοινωνικὴν πραγματικότητα. Ἐφ' ὅσον ὁμως τὰ γεγονότα τῆς Ἠθικῆς ἀναφέρονται εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπαχθοῦν εἰς μίαν ἀναγκαστικὴν πρότασιν, ἡ ὁποία νὰ προσδιορίζῃ τὴν ἀξιολογικὴν τῶν ἔκφρασιν ἀσχέτως τοῦ προσωπικοῦ τῶν παράγοντος. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς ὡς μεσότητος «δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν»⁵, δὲν ἔχει μαθηματικὸν χαρακτήρα. Δὲν παρουσιάζει μὲ ἄλλους λόγους τὴν ἀντικειμενικῶς, ἀλλὰ τὴν ὑποκειμενικῶς μέσῃν κατάστασιν, τὸ «μέσον οὐ τὸ τοῦ πράγματος, ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς»⁶. Διὰ τοῦτο ἡ συλλογικὴ ἐμπειρία δὲν ἀποτελεῖ πάντοτε τὸν γνώμονα τῆς ἀρετῆς οὔτε ἡ γνώμη ἐνὸς ἀτόμου ἀμετακίνητον ἠθικὸν κανόνα.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Ἀριστοτέλης διεφύλαξε τὸν ἱστορι-

1. R. A. Gauthier—J. V. Jolif: L'Éthique à Nicomaque, ὡς ἀν. σ. 299.

2. Ἠθ. Νικ. Γ' 4 (p. 1166 b 28/29).

3. » Εὐδ. Β' 5 (p. 1222 a 8/9).

4. » » Β' 5 (p. 1222 a 10/11).

5. » Νικ. Β' 6 (p. 1107 a 2/3).

6. » » Β' 5 (p. 1106 b 7).

κὸν χαρακτῆρα τοῦ ἠθους καὶ δὲν ὑπέταξε τὸν ἄνθρωπον εἰς μίαν λογικὴν ἀνάγκην, ἡ ὁποία θὰ παρεγνώριζε τὴν δυναμικὴν φύσιν τῶν κοινωνικῶν γεγονότων, ὥστε νὰ γεννηθῆ θέμα συνειδητῆς ἢ ἀσυνειδήτου ὑποκρισίας εἰς τὸν ἐνάρετον βίον καὶ ὁπωσδήποτε ὑπαγωγῆς τοῦ παρόντος εἰς τὸ παρελθόν. Ἡ νίκη βεβαίως αὐτῆ τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἀνθρώπου ἔπρεπε νὰ πληρωθῆ διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς σημασίας τοῦ «μέσου» εἰς τὴν δήλωσιν τῆς ἐπιβεβλημένης πράξεως. Δὲν θὰ ἦτο πάντοτε δυνατὸν ὁ ἀπρόσωπος ὀρισμὸς τῆς μεσότητος νὰ ὑποδείξῃ τὴν ἀπαιτούμενην ἐνέργειαν διὰ τρεῖς βασικοὺς λόγους, πρῶτον διότι ἡ ἀντίθεσις τῶν ἀπαράδεκτων ἀξιώσεων δὲν ἐκάλυπτεν ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς, δεύτερον διότι τὸ ὑποκειμενικὸν καθῆκον δὲν συνέπιπτε πάντοτε πρὸς τὴν κοινὴν γνώμην, ἡ ὁποία εἶχεν ἢ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐναντι τοῦ ἀτόμου συλλάβει τὸ πρόβλημα καὶ τρίτον διότι τὰ θέματα τῆς ἠθικῆς — τοῦ τρόπου τῆς προσωπικῆς ἐκφράσεως ἐντὸς τοῦ πολιτικοῦ περιβάλλοντος — δὲν ἀνεφέροντο μόνον εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄνθρώπους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀτομικῶν του δυνατοτήτων, ὁπότε ἡ ἀρετὴ δὲν ἐσήμαινεν ἀπλῶς ὑποχρέωσιν, ἀλλ' ἀνάπτυξιν ἐνδιαιθέτων τάσεων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀξιοποίησιν τῶν ἀμεταβιβάστων πνευματικῶν ἐφοδίων τῆς ὑπάρξεως.

Δι' αὐτοὺς ἀκριβῶς τοὺς λόγους ἡ ἀρετὴ ὡς «βελτίστη ἔξις»¹ τῆς ζωῆς ἐρμηνεύεται μεταξὺ τῶν μελετητῶν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ διαφόρους τρόπους, π. χ. ὡς «ἠθικὴ ἀξία»², ὡς «ἐπιτυχῆς ἐνέργεια»³, ὡς «ἐπιτηδειότης»⁴, ὡς «οὐσιώδης ἰκανότης»⁵ ἢ «ἐνεργοποίησις τῶν πολυτιμοτέρων καταβολῶν καὶ προτερημάτων μας»⁶. Ἐπειδὴ τὸ πρόβλημα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λυθῆ μόνον διὰ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς μεσότητος, ἡ ὁποία ἐποίκιλλε κατὰ πρόσωπα καὶ περιστάσεις, ὁ Ἀριστοτέλης ἀνέθεσε τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἠθικῆς συναφείας μεταξὺ ἐξωτερικῶν συνθηκῶν καὶ ὑποκειμενικῶν ὄρων καὶ κατὰ συνέπειαν τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκάστοτε ὀφειλῆς ὄχι μόνον γενικῶς εἰς τὴν λογικὴν (ἡ ὁποία θὰ εὑρίσκε τὸν σύνδεσμον τῶν ἀντιθέτων, διὰ νὰ κατευθύνῃ τόσον τὸν αὐθόρμητον ὄσον καὶ τὸν ἐξησκημένον ψυχικὸν δυναμισμὸν), ἀλλ' ἐπίσης εἰς τὸν διακρινόμενον μεταξὺ τῶν πολιτῶν διὰ τὴν πρακτικὴν του νοημοσύνην καὶ

1. Ἡθ. Νικ. Ζ' 2 (p. 1139 a 16).

2. N. Hartmann: Die Wertdimensionen der Nikomachischen Ethik («Kleine Schriften», Berlin II τόμ. 1957, σ. 212).

3. J. Ferguson: Moral Values in the Ancient World, London 1958, σ. 136.

4. P. Gohlke: Aristoteles, Nikomachische Ethik, Paderborn, 1966², σ. 14.

5. F. Dirlmeier: Aristoteles, Nikomachische Ethik, ὡς ἀν. σ. 24.

6. » : Aristoteles («Aristoteles in der neueren Forschung», ὡς ἀν. σ. 155).

τὸ ἠθικόν του αἰσθητήριον: «Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὔσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»¹.

Ἐὰν ὁ ἄριστος πολίτης ὡς αὐθεντία εἰς τὰ θέματα τοῦ ἠθικοῦ βίου ὤφειλε νὰ συμβουλευῆ, ὄσους δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ λύσουν τὰ προσωπικά των ζητήματα, χωρὶς νὰ ἐξασκῆ πολιτικὸν λειτούργημα, ἐξεπλήρωνε μίαν κοινωνικὴν ἀποστολὴν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, ἀπλῶς καὶ μόνον ἔνεκα τῆς συμπαθείας, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ αἰσθάνεται διὰ τὸν ταλαιπωρούμενον καὶ ἀνίκανον νὰ διαπιστώσῃ τὰ πραγματικὰ αἷτια τῆς δυστυχίας συνάνθρωπόν του. Τὸ πρᾶγμα εἶναι σημαντικὸν ἀπὸ δύο ἀπόψεων: Πρῶτον διότι μετέθεσε τὸ κέντρον βάρους τῆς ἠθικῆς στάσεως ἐκ τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως πρὸς τὸ ὑπεύθυνον ἄτομον καὶ ὑπέδειξε τὴν προσωπικὴν ὑποχρέωσιν ἔναντι τοῦ δοκιμαζομένου «πλησίον» ὡς κεντρικὴν ὀφειλὴν τοῦ ἠθους καὶ δεύτερον διότι παρουσίασε τὴν βοήθειαν αὐτὴν πνευματικῶς, ὡς προσπάθειαν ὑπερνικήσεως μιᾶς ἐνδεείας, ἡ ὁποία βασικῶς συνίστατο εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄξιος συμπαραστάσεως ἄνθρωπος ἔπραττεν ἔναντιὸν τῆς ὑπάρξεώς του, χωρὶς νὰ ἔχη συναίσθησιν τοῦ πράγματος.

Ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ ἔκφρασις τῆς ἀγάπης ἡ ὁποία μέχρι τῶν ἡμερῶν μας διαφεύγει τῆς προσοχῆς, ὥστε ὠρισμένοι ἐκ τῶν μελετητῶν τῆς Ἀρχαίας φιλοσοφίας νὰ στιγματίζουν εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν ἔλλειψίν της*, ἔπρεπεν ἀργότερον ὑπὸ τὸ βάρος τῶν στοιχειωδῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν νὰ ὑποχωρήσῃ χάριν τῆς ὀλικῆς ὑποστηρίξεως τῶν πασχόντων. Ἡ πνευματικὴ συμπαράστασις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐπανεμφανίζεται ὡς αἷτημα μόνον εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ὁπότε ἡ γενικὴ λύσις τῶν βιολογικῶν προβλημάτων δὲν εἶναι διὰ τῶν βιομηχανικῶν δυνατοτήτων τοῦ τεχνολογικοῦ κράτους μόνον δυνατὴ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπιβολῆς καὶ τοῦ συστηματικοῦ της διαφορισμοῦ, ἀκόμη καὶ ὅπου δὲν χρειάζεται, χάριν τοῦ κέρδους ἐκ τῆς ἐμπορικῆς της διαδόσεως ἐντὸς καὶ διὰ μέσου τῶν πολιτικῶν ὀρίων, δημιουργεῖ τὴν πνευματικὴν ἐνδειαν, ὄσων ἀναγκάζονται νὰ ζοῦν, διὰ νὰ πληροφοροῦνται τί θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χρειάζωνται, ὥστε νὰ ἔχουν ὡς κυρίαν φροντίδα τὴν ἱκανοποίησιν τῆς συμβατικῆς των ἀνάγκης.

Εἰς τὴν περίπτωσιν ὁμοῦ τοῦ «φρονίμου», ὅπως τὸν ἐχαρακτήρισεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἔπαιξε σημαντικὸν ρόλον ἡ ἀπαίτησις ὄχι μόνον τῆς

1. Ἡθ. Νικ. Β' 6 (p. 1106 b 36 — 1107 a 2). Πρβλ. Ζ' 12 (p. 1143 a 33/34), Ἡθ. Εὐδ. Γ' (p. 1132 a 36/37).

* «Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὑπάρχει μία πλήρης σχεδὸν ἀπουσία ἐκείνου, τὸ ὅποιον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὀνομασθῆ καλὴ θέλησις ἢ φιλανθρωπία» (B. Russell: History of Western Philosophy, ὡς ἀν. σ. 195). Πρβλ. ἀν. σ. 57 κ.έ.

θεωρητικής συνδρομής, αλλά κυρίως της παραδειγματικής ζωής του απαιτούμενου άρωγού. Είς μίαν εποχήν άσαφείας ως προς σκοπούς της ζωής, άναστατώσεως τών πολιτικών και κοινωνικών δεδομένων και ως έκ τούτου άνακολουθίας μεταξύ τών προθέσεων και της έκφράσεώς των, διδακτικήν άξίαν έχει κυρίως ή ένιαία διαγωγή. Έάν είς τούς μεταβατικούς χρόνους τά περιεχόμενα τών ίερών ίδίως έννοιών του παρελθόντος έξανεμίζονται, ώστε νά καταλαμβάνουν τήν θέσιν των τά σχέδια τών διαρρηκτών του άγίου καλύμματος, άπαιτείται πρό πάντων ή συνέπεια μεταξύ τών λόγων και της πράξεως, ή όποία ταυτοχρόνως άποκτᾶ παραδειγματικήν σημασίαν διά τούς λόγους: «Τά μὲν οὖν πράγματα δίκαια και σόφρονα λέγεται, όταν ή τοιαύτα οία άν ό δίκαιος και σόφρων πράξειεν»¹. Ό τρόπος του βίου δέν είναι είς τούς καιρούς αύτούς άπλώς άποτελεσμα, άλλ' ή εποπτική έκφρασις της θεωρίας, έξ Ισου σημαντικός διά τήν διδαχήν, όσον και ή πειθώ τών επιχειρημάτων. Αντί διά τούτο του έπιτυχημένου συνδυασμού τών λέξεων, όρίζει τώρα τήν συμπεριφοράν κυρίως ή παραδειγματική στάσις έκείνου, ό όποίος άντιλαμβάνεται διά της σπουδής και της πείρας τών ανθρωπίνων σχέσεων έντός πόλεως, ό,τι επιβάλλεται ήθικώς είς τήν έκάστοτε περίπτωσιν: «Μέτρον έκάστῳ ή άρετή και ό σπουδαίος»².

Τήν εποχήν της συντάξεως τών «Ήθικων Νικομαχείων», όπότε προείχεν ως επιδίωξις της πραγματείας ή ένότης της ζωής είς τήν άναζήτησιν του ήθικού της σκοπού, ό Άριστοτέλης έγεφύρωσεν επανειλημμένως και άπροφασίστως τήν θεωρητικήν του άπόστασιν έκ τών θέσεων του διδασκάλου του*. Τούτο βεβαίως συνέβη και διότι έν τῷ μεταξύ τῷ Λύκειον είχεν επιβληθῆ από άπόψεως φιλοσοφικής περιωπής είς τήν Άθηναϊκήν κοινωνίαν, καθ' ήν στιγμήν ή Άκαδημία έξετρέπετο πρός κατευθύνσεις διαφόρους, όσων καθώρισεν ό άρχηγός της. Ένώπιον όμως του ρήγματος μεταξύ τών δηλώσεων και τών έργων είς τόν δημόσιον χῶρον σημασίαν είχε πρό πάντων ή έξάσκησις τών «έπαινετών έξεων»³, ή έγύησις της ύπαρξεως διά τήν άξίαν της συνηθείας. Έάν διά τόν λόγον αύτόν ό Άριστοτέλης τήν εποχήν, κατά τήν όποίαν παρέδιδεν είς τούς «άπό του περιπάτου φιλοσόφους» τήν ήθικήν του αυτοπροσωπογρα-

1. Ήθ. Νικ. Β' 3 (p. 1105 b 5 — 7). Πρβλ. Β' 1 (p. 1103 a 34 — b 2), 3 (p. 1105 b 9/10).

2. Ήθ. Νικ. Γ' 4 (p. 1166 a 13). Πρβλ. Γ' 6 (p. 1113 a 32/33), Γ' 4 (p. 1166 a 12/13), Κ' 6 (p. 1176 b 25/26).

* «Εδ γάρ και Πλάτων ήπόρει τούτο και έζήτει» (Ήθ. Νικ. Α' 2 p. 1095 a 32), «Διό δεί ήχθαί πως εύθός έκ νέων, ως ό Πλάτων φησίν» (— Β' 2, p. 1104 b 11/12), «Τοιούτῳ δη λόγω και Πλάτων άναιρει ότι ούκ έστιν ήδονή τάγαθόν» (— Κ' 2, p. 1172 b 28/29).

3. Ήθ. Νικ. Α' 13 (p. 1103 a 9/10).

φίαν, έπεδοκίμασε με τόσην παρρησίαν τόν Πλάτωνα, τó έπραξε, διότι εκείνος ένεσάρκωσε παραδειγματικώς τόν «φρόνιμον» άνθρωπον, διότι αυτός

«..μόνος ή πρώτος θνητών κατέδειξεν έναργώς
οικείω τε βίω και μεθόδοισι λόγων
ώς άγαθός τε και εύδαιμων άμα γίνεται άνήρ»¹.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΥΡΣΙΝΟΣ

1. Άπόσπ. 623 (p. 1583 a 15 — 17).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Ο ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΣ ΩΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

1. Φιλοσοφική θεμελίωσις τῆς ἱστορικότητος τοῦ πνεύματος

Ἦδη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῶν δημοκρατικῶν πολιτευμάτων τὸ ἄτομον εἶχεν ἀποκτήσει μίαν μοναδικὴν εἰς τὴν Ἀρχαιότητα τιμὴν καὶ ἀνεξαρτησίαν, ἐφ' ὅσον ἐκ τῆς ἰδικῆς του κρίσεως εἶχεν ἐξαρτηθῆ οὐσιαστικῶς ἡ κοινὴ τύχη. Περιορισμὸν εἰς τὴν πολιτικὴν του δικαιοδοσίαν εἶχεν ὅμως ἀποτελέσει τὴν ἐποχὴν τῆς δημοκρατίας ἢ νομικὴ σύνθεσις τῆς γενικῆς ἀξιώσεως. Μετὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν λοιπὸν τοῦ δημοτικοῦ κράτους διὰ τῆς κεκαλυμμένης ἢ ἀπροσχηματίστου αὐθαιρεσίας ὁ πολίτης τῆς Ἑλλάδος ἔμεινε κύριος ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τῶν καθαρῶς προσωπικῶν του ὑποθέσεων εἰς τὴν σκιάν τῆς ἀνεξελέγκτου ἀρχῆς. Θὰ ἦτο δυνατὸν βεβαίως νὰ ἰσχύσει τότε μία γενικὴ ὀφειλὴ διὰ μέσου τῶν πολιτικῶν ἢ τῶν κρατικῶν ὀρίων, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀκόμη δημιουργηθῆ τὸ ὑπερεθνικὸν της ἔρεισμα. Ἐὰν διὰ τοῦτο τὰ ἰδανικὰ ἰδρύματα τοῦ τύπου τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος ἔχασαν μετὰ τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας καὶ τὴν τελευταίαν ἀναφορὰν τῶν εἰς τὴν συλλογικὴν ζωὴν, δὲν ἀπέμενε διὰ τὸν προσανατολισμὸν τοῦ ἠθικοῦ πνεύματος ἄλλος ὀρίζων πλὴν τοῦ ἐκ τὰ κ τ ο υ ἀ ν θ ρ ὡ π ο υ, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν δύναμιν εἰς τὴν δίνην τοῦ καιροῦ νὰ συλλάβῃ ἐσωτερικῶς τὴν ὑπαρξίν του καὶ νὰ βαδίσῃ ἀνεπηρέαστος ἐκ τῶν καταστροφῶν καὶ τῶν θορύβων τοῦ δημοσίου κόσμου τὸν δρόμον τοῦ πνευματικοῦ της πληρώματος. Καθ' ἣν στιγμὴν πανίσχυρα πρόσωπα ἐπεδίδοντο εἰς τὴν συγκέντρωσιν τῶν ἐξουσιῶν καὶ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς στρατιωτικῆς τῶν ἐπικρατείας ἀνεξαρτητικῶς τῆς θελήσεως τῶν θεῶν (οἱ ὁποῖοι προσεπάθησαν ἔκτοτε νὰ ἐντυπωσιάσουν «τὴν πόλιν, οὐ τὴν ἐπὶ τῶν προγόνων, ἀλλὰ γραῦν, σανδάλια ὑποδεδεμένην καὶ πτισάνην ροφῶσαν»* διὰ τῆς ἐμφανίσεώς των ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν τυχοδιωκτῶν**, τῶν εὐεργετῶν*** καὶ

* «Τὸ μὲν γὰρ γραῦν ἀλληγοροῦν ἀντὶ τοῦ ἀσθενῆ καὶ ἐξίτηλον ἤδη καὶ ἅμα ἐμφαῖνον τὴν ἀδρανίαν αὐτῆς, τὸ δὲ πτισάνην ροφῶσαν ἐπὶ τοῦ ἐν κρεανομίαις τότε καὶ πανδαισίαις διάγουσαν» (Δημάδου: Ἀπόσπ. 7, 10, Baierus — Sauppius).

** «(Μενεκράτης ὁ Συρακόσιος) ὁ Ζεὺς ἐπικαλούμενος, ὃς ἐφρόνει μέγα ὡς μόνος αἴτιος τοῦ ζῆν τοῖς ἀνθρώποις γινόμενος διὰ τῆς αὐτοῦ ἱατρικῆς.. πορφύραν ἡμ-

των πολεμάρχων)¹ τὸ ἦθος ὑπερεπήδησε τὰ γενικὰ καὶ προηγουμένως ἀ-
 παραβίαστα κοινωνικά του ὄρια, διὰ νὰ παρουσιασθῆ ὡς ἐσωτερικὴ ἢ
 δικαίωσις τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἐντὸς τῆς πόλεως.

Ἄφ' οὗτου ὁ Ἀριστοτέλης ἀνέθεσε τὴν ἀξιολόγησιν τῶν ἠθικῶν σχέ-
 σεων εἰς τὸν ἐνάρετον γνώστην τῶν ἀστικῶν γεγονότων («τίμια καὶ ἡδέα
 ἐστὶ τὰ τῷ σπουδαίῳ τοιαῦτα ὄντα»)², ἐσχετικοποίησε τὴν ἀρε-
 τήν. Ἡ στροφή αὐτὴ τῆς ἠθικῆς πρὸς τὸ πρόσωπον ὑπῆρξε μία θυσία
 τοῦ ἀπολύτου. Ἐνώπιον τοῦ διλήμματος νὰ σώσῃ τὸ ἄχρονον ἢ τὸ
 παρὸν ὁ Ἀριστοτέλης ἐτάχθη ἀποφασιστικῶς ὑπὲρ τῆς ἱστορίας.
 Ὅσοι τὸν κατηγοροῦν, ὅτι παρέβλεψε τὴν οἰκουμενικὴν πραγματικότητα
 καὶ ἄφησε τὸ παγκόσμιον ἐγχείρημα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκτὸς θέματος³,
 παραγνωρίζουν, ὅτι διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ προσώπου ἐναντίον τῆς

φισμένος καὶ στέφανον χρυσοῦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔχων καὶ σκῆπτρον κρατῶν
 κρηπίδας τε ὑποδεδεμένος περιῆει μετὰ θείου χοροῦ» (Ἀθηναίου: Δειπνο-
 σοφιστῶν VII 33, p. 289 A — C).

*** «Ἐπανελθόντα δὲ τὸν Δημήτριον (τὸν Πολιορκητὴν).. εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ Ἀ-
 θηναῖοι ἐδέχοντο οὐ μόνον θυμιῶντες καὶ στεφανοῦντες καὶ οἰνοχοοῦντες, ἀλλὰ
 καὶ προσφδιακοὶ χοροὶ καὶ ἰθύφαλλοι μετ' ὀρχήσεως καὶ ᾠδῆς ἀπῆντων αὐτῶν..
 ὡς εἶη μόνος θεὸς ἀληθινός»:

Ἄλλοι μὲν ἦ μακρὰν γὰρ ἀπέχουσιν θεοὶ
 ἢ οὐκ ἔχουσιν ὄτα
 ἢ οὐκ εἰσὶν εἰ οὐ προσέχουσιν ἡμῖν οὐδὲ ἐν.
 σὲ δὲ παρόνθ' ὀρώμεν,
 οὐ ξύλινον οὐδὲ λίθινον, ἀλλ' ἀληθινὸν
 εὐχόμεθα δὴ σοι» β.

(Ἀ Δημοχάρους Λευκονοέως: Ἀπόσπ. 4, Müller F H G II 449, βΔ οὐ-
 ριδος Σαμίου: Ἀπόσπ. 30, Müller F H G II 477).

1. Ἴδε διὰ τὸν Σέλευκον I τὸν Νικάτορα ὡς Δία: «Orientis graeci inscriptiones selectae», ἐκδ. W. Dittenberger, Lipsiae I τόμ. MDCCCIII, 245, σ. 401 (Πρβλ. «Archiv für Papyrussforschung», ἐκδ. U. Wilcken, Leipzig II τόμ. 1903, 8, σ. 431), διὰ τὸν Πτολεμαῖον XII τὸν Φιλοπάτορα Φιλάδελφον ὡς Διόνυσον: «Fayûm Towns and their Papyri», ἐκδ. B. P. Grenfell — P. G. Hogart, London 1900, 236, σ. 304 (Πρβλ. Pauly — Wissowa: Realencyclopädie —, Stuttgart I τόμ. 1894, στ. 2478, XXIII² τόμ. 1959, στ. 1749, 1755), διὰ τὸν Ἀντίοχον I τὸν Σωτήρα ὡς Ἀπόλλωνα: «Corpus inscriptionum graecarum» III τόμ. ἐκδ. J. Franz, Berolini MDCCCLIII, 4458, σ. 215 (Πρβλ. Πλουτάρχου: Πῶς ἂν τις διακρίνει τὸν κόλακα τοῦ φίλου 12, p. 56 F), διὰ τὸν Μακεδόνα ναύαρχον Κλεῖτον τὸν Λευκὸν ὡς Ποσειδῶνα: Πλουτάρχου: Β' Περὶ Ἀλεξάνδρου τόχης ἢ ἀρετῆς 5 (p. 338 A), διὰ τὸν στρατηγὸν τῶν Ἀργείων Νικόστρατον ὡς Ἡρακλῆ: Διοδώρου Σικελιώτου XVI 44, 3.
2. Ἡθ. Νικ. Κ' 6 (p. 1176 b 30/31).
3. Ἴδε J. Ferguson: Moral Values in the Ancient World, ὡς ἀν. σ. 134.

προσταγής δὲν ἀπέφυγεν ἀπλῶς τὴν μὴνιν τῶν Ἀθηναίων¹, ἀλλ' ἐθεμελίωσε θεωρητικῶς τὴν ἱστορικότητα τοῦ πνεύματος. Δὲν ὠμίλησεν ὁ Σταγίριτης περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἱστορικοῦ μεγέθους, ἔλαβεν ὁμοίως αὐτὸς πρῶτος καὶ μάλιστα εἰς ἀνοικτὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Πλάτωνα θέσιν ὑπὲρ τοῦ Σὺ καὶ κατὰ τῶν ἀπροσώπων ιδεῶν, ἐναντίον τοῦ Νόμου καὶ ὑπὲρ τῆς πνευματικῆς εὐκαμψίας, ἡ ὁποία ἐπέβαλλε τὴν συνεχῆ προσαρμογὴν εἰς τὰ κοινωνικὰ δεδομένα καὶ διὰ τοῦτο ἀντὶ τοῦ διχασμοῦ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς προσωπικότητος κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν βασικὴν τῆς κατεύθυνσιν, «ἀφ' ἧς ἀγαθὸς ἄνθρωπος γίνεται καὶ ἀφ' ἧς εὐ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον ἀποδώσει»². Ἀντὶ διὰ τοῦτο νὰ ζητήσῃ κάτι τὸ ἀδύνατον ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων, τοὺς βοηθεῖ «πρὸς τὸ ἀνθρωπεύεσθαι»³ διὰ τῆς ὑποδείξεως τοῦ δρόμου, ὁ ὁποῖος ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἱστορικὴν τῶν περιστάσεων καὶ φύσιν.

2. Ἡ μάχη τῆς Χαιρωνείας ὡς ἄξων τοῦ ἠθους ἐκ τῆς κοινότητος πρὸς τὸ ἄτομον

Διὰ τῆς ὑποκειμενικῆς διαδικασίας εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἐπιβαλλομένης πράξεως συνειδητῶς ἐναντίον τῶν παγίων ἐξωτερικῶν κριτηρίων ὁ Ἀριστοτέλης κατωχύρωσε τὴν ἱστορικότητα τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς εὐρέσεως τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς, καθ' ἣν στιγμὴν οὔτε τὰ συλλογικὰ μεγέθη οὔτε τὰ θεῖα πρόσωπα ἦσαν εἰς θέσιν νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἠθικὰ ὄροσημα. Διὰ νὰ δικαιώσῃ τὴν σκέψιν του, δὲν ἐπεκαλέσθη ὡς ἐκ τούτου μίαν πολιτικὴν σκοπιμότητα ἢ μεταφυσικὴν συνέπειαν τῆς διαγωγῆς. Δὲν ὑπέταξε τὴν ἠθικὴν οὔτε εἰς τὸ κράτος οὔτε εἰς τὴν θρησκείαν, ἀλλ' εἶδε τὸ πρόβλημά της ἀνθρωπολογικῶς. Ὅ,τι κυρίως τὸν ἐνδιέφερον, ἦτο ἡ διαπίστωσις τοῦ τελικοῦ αἰτίου εἰδυνατὸν ὄλων τῶν πράξεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐξεφράζετο ἡ ἀνθρωπίνη φύσις.

Προκειμένου βεβαίως περὶ τῶν ἐπιτακτικῶν ἢ ἀπαραδέκτων ἐνεργειῶν ἔπρεπε νὰ καταβληθῇ γενικὴ προσπάθεια διὰ τὴν ἀποφυγὴν τῶν ὑπερβολῶν καὶ πρὸ πάντων νὰ ἐρωτηθῇ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἦτο εἰς θέσιν νὰ σταθμίσῃ διὰ τοῦ ἀκεραίου χαρακτήρος καὶ τῆς πολιτικῆς του παιδείας τὰ πράγματα καὶ νὰ παρουσιάσῃ τὴν θετικὴν ἢ τὴν ἀρνητικὴν τῶν ὄψιν διὰ τὴν ζωὴν ὡς ἐγγυητῆς τῆς ὀρθότητος καὶ ὡς γνώμων τῆς ἠθικῆς τῶν ἀξίας: «Ὁ σπουδαῖος γὰρ ἕκαστα κρίνει ὀρθῶς καὶ ἐν ἐκάστοις

1. Ἴδε F. Chatelet: La naissance de l'histoire, ὡς ἄν. σ. 342.

2. Ἡθ. Νικ. Β' 5 (ρ. 1106 a 22 — 24).

3. » » Κ' 8 (ρ. 1178 b 9).

τάληθές αὐτῷ φανεῖται.. ὡσπερ κανὼν καὶ μέτρον αὐτῶν»¹. Ἡ ἀπουσία ὁμως ἀντικειμενικῶν μέτρων εἰς τὴν συμπεριφορὰν ἐσήμαινε βασικῶς μίαν ὑποτίμησιν τῶν ἐξωτερικῶν ζητημάτων τοῦ βίου. Ὅτι κατ' οὐσίαν ἔπαυε νὰ ἔχη μετὰ τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας ἠθικὴν ὑποστήριξιν, ἦτο ἡ πολιτικὴ πράξις. Τὸ πνεῦμα ἔκτοτε ἀνακαλεῖ τὴν δημοσίαν ἐπένδυσίν του καὶ στρέφεται πρὸς τὰ ἔσω. Ἀντὶ νὰ ἐκθειάζῃ τὸ κοινωνικὸν του περιβάλλον, κατευθύνεται πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ ἀντὶ νὰ ὑπερασπίσῃ διὰ τῆς θείας φροντίδος ἢ ἀπλῶς τῆς λογικῆς του παραινέσεως τὴν τοπικὴν του περιφέρειαν, ἀνακαλύπτει ὀλόκληρον τὸν κόσμον καὶ τὸν προσφέρει ὡς μέλημα εἰς μίαν ὑπερφυσικὴν ἐξουσίαν, πρὸς τὴν ὁποίαν σχετίζεται ἀμέσως διὰ τῆς θεωρητικῆς του δυνάμεως. Ἡ καταστροφὴ τῆς αὐτονομίας τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων ἐγκαινιάζει διὰ τὴν ἱστορίαν τὴν ἐποχὴν τῶν κοσμοπολιτῶν, οἱ ὅποιοι προσανατολίζονται πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν ἦθος καὶ τὸν παγκόσμιον θεὸν ἰδίως μετὰ τὴν ἀνατολικὴν ἐκστρατείαν τοῦ πρώτου ἐπιδόξου κοσμοκράτορος.

Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς τὸ γεγονός, ὅτι ἐκρημνίζοντο τὰ σύμβολα καὶ τὰ σχήματα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, τῆς κεντρικῆς δικαιολογίας τῶν κοινωνικῶν αἰτημάτων, παρουσίασε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἱστορικὴν του μοναδικότητα ἰδεολογικῶς ἀκάλυπτον. Ὅσα ἔπρεπε νὰ πράξῃ, δὲν ἦτο δυνατὸν ἔκτοτε νὰ ὑπερπηδοῦν τὴν ὑπαρξίν του διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν κρατικῶν ζητημάτων. Ἐπρεπεν ἀσφαλῶς ἐντὸς τῆς πόλεως νὰ ὑπολογίσῃ τόσον διὰ τὴν στοιχειώδη ζωὴν, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν του ἐπιδιώξεων τὴν κοινὴν στάσιν. Ἀντὶ ὁμοίως νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς τῶν ἠθικῶν του ἐνεργειῶν, ἡ συλλογικὴ προσπάθεια παρουσιάζεται τώρα ὡς μέσον τῆς ἐκπληρώσεως τῶν προσωπικῶν του σχεδίων.

Ἡ μάχη τῆς Χαιρωνείας ἀπεδέσμευσε τὸν πολίτην ἐκ τῆς πόλεως ὡς αὐτονόμου διοικητικοῦ ἰδρύματος καὶ παρουσίασε τὴν πολιτικὴν ὡς διαρρύθμισιν τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν διὰ τὴν ἀτομικὴν εὐημερίαν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν τοῦ πνεύματος. Ὅχι διὰ τοῦτο ἡ σταδιοδρομία τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' ἡ πολιτικὴ καταστροφὴ τῆς Ἑλλάδος ἐδημιούργησε τὸν ἄξονα τῆς ἱστορίας διὰ τὴν τροφὴν τῆς κριτικῆς σκέψεως καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀνάγκης ἐκ τῆς συλλογικῆς ὑπάρξεως πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον ὡς πρὸς ὄψον. Αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν μεταπροσανατολισμὸν τοῦ ἠθους τῆς Κλασσικῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς κοινότητος πρὸς τὸ ἄτομον, ἐκ τοῦ νόμου τῆς πόλεως πρὸς τὴν αὐτόνομον ἠθικὴν συνείδησιν, ἐπεχείρησεν ἀντιπροσωπευτικῶς διὰ τὴν ἐποχὴν του ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐὰν ὁ Πλάτων ἐνέτασσε τὴν προσωπικὴν προσπάθειαν εἰς τὸ ἔργον τοῦ κράτους ἐπὶ τῇ βί-

1. Ἡθ. Νικ. Γ' 6 (p. 1113 a 29 — 33).

σει νομοθετημάτων θείας έμπνεύσεως, εκείνος έθεώρησε τήν πολιτικήν πραγματικότητα ώς πλαίσιον και ώς προϋπόθεσιν δια τήν έκπλήρωσιν τών επιδιώξεων τοῦ ιδιωτικοῦ βίου. Ἡ πόλις δέν ἀποτελεῖ πλέον τόν ὑψιστον σκοπόν τῆς ὑπάρξεως, ἀλλά μίαν έξωτερικήν συνθήκην, ἡ ὁποία δια τῆς τάξεως, τῆς ἀμεροληψίας και τῆς σταθερότητος, τών ἀστικῶν της παραγόντων, επέτρεπεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους νά διάγουν ἀπερίσπαστοι ἐκ τών διοικητικῶν ὑποθέσεων τήν προσωπικήν των ζωήν. Ἀπό τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ μάχη τῆς Χαιρωνείας ὑπῆρξε τὸ ἀνοιγμα τῆς Ἑλλάδος πρὸς τήν ἠθικήν σφαῖραν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δια τῆς κρατικῆς του έξουδετερώσεως ἔχασε τήν κοινωνικήν του κατοχύρωσιν ταυτοχρόνως πρὸς τήν πολιτικήν του ἀποστολήν.

3. Γεωπολιτικά αἰτία τῆς παρουσιάσεως τοῦ ἀνθρώπου ώς αὐτοσκοποῦ

Ἀπό τοῦ Πλάτωνος πρὸς τόν Ἀριστοτέλη ἀντεστράφη μεταξὺ πόλεως και πολίτου ἡ σκοπιμότης. Ἡ ὁμαλή λειτουργία τοῦ πολιτεύματος δέν ἦτο πλέον ἡ επιδίωξις τῆς προσωπικῆς ζωῆς, ἀλλά μία έξωτερική της προϋπόθεσις. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Ἀριστοτέλης δέν ἀφήνει τήν πολιτικήν ἐκτὸς προσοχῆς, ἀλλά τήν θεωρεῖ ώς ἀπαραίτητον ὄρον δια τήν ἐκτέλεσιν τοῦ κυριωτέρου ἀνθρωπίνου ἔργου, χάριν τοῦ ὁποίου συντελοῦνται τὰ πάντα τόσον εἰς τόν κρατικόν, ὅσον και εἰς τόν ἀτομικόν βίον. Ἡ ἐρώτησις, τί ἀκριβῶς επιδιώκεται εἰς τήν ὑπαρξιν, ἀπετέλεσε τήν βασικήν φροντίδα τῆς ἠθικῆς του φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον οὔτε ἡ πόλις οὔτε οἱ θεοί, τοὺς ὁποῖους ἐκείνη οὔτως ἢ ἄλλως εἶχεν ἀποκλείσει ἐκ τών δημοσίων ὑποθέσεων, ἦσαν εἰς θέσιν νά δικαιολογήσουν τήν πρᾶξιν. Ἐάν τήν ἐποχήν αὐτὴν προέχη τὸ πρόβλημα τῆς ἀτομικῆς διαγωγῆς κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τήν παραγωγήν χρησίμων πραγμάτων, τὰ ὁποῖα θά ἦτο δυνατόν νά κρατήσουν τήν προσοχήν ἐκτὸς τοῦ κυρίου θέματος («πλειόνων δὲ εὑρισκομένων τεχνῶν και τῶν μὲν πρὸς τὰ ἀναγκαῖα τῶν δὲ πρὸς διαγωγήν οὐσῶν, αἰεὶ σοφωτέρους τοὺς τοιούτους ἐκείνων ὑπολαμβάνομεν δια τὸ μὴ πρὸς χρῆσιν εἶναι τὰς ἐπιστήμας αὐτῶν»)¹, τοῦτο συνέβη, διότι κατεστράφη τὸ πλαίσιον τῶν πολιτικῶν ἀξιῶν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁ ἀνθρώπος εἶχεν ώς μέλημα τήν έκπλήρωσιν των*. Ἡ ἀπάντησις δια τοῦτο, τήν ὁποίαν ἔδωσαν τὰ «Ἠθικά Νικομάχεια» εἰς τὸ ἐρώτημα, πρὸς τί ὁ ἀνθρώπινος βίος, ὑπῆρξεν ἡ θεωρητικὴ δικαίωσις τῆς παρουσιάσεως τοῦ ἀνθρώπου τῆς Ἑλλάδος μετὰ τήν κατάλυσιν τῆς δημοκρατίας ώς αὐτοσκοποῦ.

1. Μεταφυσ. Α' 1 (p. 981 b 17 — 20).

* «Ἐπιχώριος μηδεὶς ἔστω τῶν περὶ τὰ δημιουργικὰ τεχνήματα διαπονούντων.. τεχνὴν γὰρ ἰκανήν, πολλῆς ἀσκήσεως ἅμα και μαθημάτων πολλῶν δεομένην, κέκτηται πολίτης ἀνὴρ τόν κοινόν τῆς πόλεως κόσμον σώζων και κτώμενος» (Πλάτωνος: Νόμων 846 D).